

Inhoudsopgave

Nederlands passivisme / 1

Een *sur place* / 9

I Totems en taboes / 11

1 Het dwangtaboe / 13

2 Het etnisch taboe / 24

3 Van privacytaboe naar interventietaboe / 38

4 Decentralisatie / 58

5 Zelfregulering / 72

6 Verzelfstandiging / 80

7 Hulpeloze gladiatoren / 84

8 Waarom hemofiliepatiënten moesten bloeden / 92

II Op zoek naar oorzaken / 101

9 De openbare oorlogsherinnering / 103

10 Cohorten van de geboortegolf / 120

11 De gemoedsrust van de verzorgingsstaat / 126

12 De verzorgingsstaat en het prisoner's dilemma / 130

13 Onderhandelen in een arena / 138

14 Van Romeinen 13 naar Postbus 51 / 154

15 De korte en de lange golf / 166

16 Spraakmakers verbieden tegenspraak / 174

17 De keerzijde van de consensus / 180

Literatuur / 193

Noten / 201

Register / 217

Nederlands passivisme

Nederland stond tot voor kort bekend als een uniek laboratorium voor sociale experimenten. Nergens ter wereld leek men zich met meer succes te hebben ontworsteld aan oude banden en beperkingen dan in het vrijgevochten landje aan de Noordzee.

In feite waren onder dit oppervlak van vrijheid-blijheid nieuwe taboes tot ontwikkeling gekomen, die in starheid en taaiheid de traditionele ideeën van vóór de jaren zestig evenaarden of overtroffen. In *Correct*, verschenen in 1997, onderscheidde ik – naast een drietal ‘totems’ op bestuurlijk gebied – drie van zulke taboes: op privacyschending, op overheidsdwang en op aanpassing door niet-westerse immigranten. Mijn stelling was dat deze taboes in het laatste kwart van de afgelopen eeuw sterk hadden gewonnen aan zowel kracht als reikwijdte.

Correct werd geschreven uit ergernis en verwondering. Ergernis over het feit dat het handhaven van deze taboes gerechtvaardigd werd onder aanroeping van de emancipatoire en democratische ideeën van de jaren zestig, terwijl juist maatschappelijk zwakkeren er het slachtoffer van werden. Verwondering over het feit dat deze taboes in Nederland desondanks zo lang en succesvol konden worden gehandhaafd.

Politieke correctheid was geen exclusief Nederlands verschijnsel; het deed zich ook in andere westerse landen voor. Nederland viel op doordat de veranderingen van de jaren zestig er bruusker en heftiger verliepen dan elders. Toch verkeerden de nieuwe vrijmoedige ideeën in de daaropvolgende decennia in angstvallig nageleefde taboes. Uniek was bovendien dat deze stand van zaken zo heftig contrasteerde met onze reputatie. Nederland poseerde immers als een land waar problemen van immigratie, integratie en criminaliteit succesvol werden opgevangen zonder te botsen met een individualistische levensstijl.

Een make-believe-reputatie aan scherven

Deze *make-believe*-reputatie, voor veel Nederlanders ook een gekoes-

terd zelfbeeld, kon niet eeuwig overeind worden gehouden. De houdbaarheidsdatum werd overschreden na de eeuwwisseling, met de opkomst van Pim Fortuyn en de moord op Theo van Gogh. Buitenlandse journalisten dromden toe: waar was die spreekwoordelijke Nederlandse tolerantie opeens gebleven? Was het Nederlandse experiment wel zo geslaagd als de wereld altijd had gedacht?

Nederland was over zijn multiculturele successen verre van bescheiden geweest; het had zijn kop ver boven het internationale maaiveld uitgestoken. Die eigendunk kregen we nu met rente terugbetaald. 'Trouble in Paradise' kopte de *Financial Times* na de moord op Van Gogh. Duitse media trokken een vergelijking met de Kristallnacht. Het *Hamburger Abendblatt* meldde: 'Flammen in Multikulti-Land'.

Een jaar na de moord goot Geert Mak met zijn pamflet *Gedoemd tot kwetsbaarheid* nog eens een flinke scheut olie op het vuur. Hij schetste een apocalyptisch Nederland, waar 'in de media de kelders openingen, en de jarenlang opgespaarde vreemdelingenhaat naar buiten spatte'. Discriminatie en racisme dreigden tot nieuwe grondwaarden te worden verheven. Media en politiek bedreven een 'handel in angst'.

Een enkeling bood weerstand. 'Hoezo zijn wij racistisch?' blafte Afshin Ellian terug tegen buitenlandse verslaggevers. 'Ga na hoeveel moslims en andere allochtonen er bij jullie in Frankrijk of Engeland in het parlement zitten. Wij hebben er wel een stuk of tien of elf.'¹

Maar Ellian was een uitzondering. Veel meer zegslieden lieten zich verleiden tot uitspraken over een Nederlands demasqué waarbij ten langen leste de intolerante en stigmatiserende aap uit de mouw kwam. Dit beeld ging een eigen leven leiden in het buitenland. Met het uitventen ervan hebben schuldbeluste Nederlandse intellectuelen ertoe bijgedragen dat Nederlands internationale reputatie ernstig werd geschaad.

Waaruit valt deze laatste vlag van politiek correcte zelfkastijding te verklaren? Eén ding is zeker: niet uit de feiten. Zowel na 11 september als na de moord op Van Gogh vonden incidenten plaats, maar die bleven beperkt. Na de moord heeft de Nederlandse bevolking zich 'buitengewoon fatsoenlijk en terughoudend' opgesteld, aldus Paul Schnabel, directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. 'Er zijn geen Marokkanen gelyncht, mensen zijn niet brandschattend door de wijken getrokken. In Rotterdam en Den Haag, waar de etnische spanningen het grootst zijn, gebeurde niets.'

Nederlanders zijn na de emotionele gebeurtenissen niet aan het stigmatiseren geslagen. Ook de media en het overgrote deel van de politici bleven uitgesproken genuanceerd. Bijna tot vervelens toe herhaalden

ze de mantra dat problemen werden veroorzaakt door een kleine groep en dat de grote meerderheid van de islamitische bevolking daarmee niets vandoen had.

De bestuurskundigen Maarten Hajer en Justus Uitermark onderzochten de berichtgeving over moslims in de maanden voor en na de moord op Van Gogh in zes grote dagbladen en constateerden na de moord ‘geen eenzijdige focus op tekortkomingen van moslims en immigranten’. Er werd wel veel geschreven over radicalisering van moslims, maar als mogelijke oorzaken daarvan werden vooral sociaaleconomische problemen en scholingsachterstanden genoemd – niet de islam. Ook vonden de onderzoekers in de media weinig pleidooien voor meer repressie. Over een verband tussen allochtonen, criminaliteit en veiligheid werd na de moord juist veel minder geschreven dan voordien. De media hebben oprecht hun best gedaan om te zoeken naar de redenen waarom sommige moslims ontsporen.

Maarten Hajer was zelf door deze conclusies verrast: ‘Wij dachten in de kranten vooral een beeld van verharding tussen autochtone Nederlanders en moslims aan te treffen.’ En hij was niet de enige – dat bleek uit zijn analyse van de vele stukken die na de moord in de zes onderzochte kranten verschenen over het onderwerp ‘media en moslims’. De overgrote meerderheid van die artikelen had de strekking dat de media te negatief schreven over moslims.²

Welke geheimzinnige krachten kunnen deze grootscheepse omdraaiing van de feiten verklaren? Misschien speelde de heimelijke gedachte mee dat het helemaal niet zo vreemd was geweest als de veronderstelde reacties zich in werkelijkheid hadden voorgedaan. Nu een periode van politiek correcte zelfcensuur bruusk ten einde liep in een context van geweldsdreiging, kon je stigmatiserende reacties bijna voorstellen.

De moord op Van Gogh door een radicale moslim was niet de enige aanleiding tot die gedachte. Een paar jaar eerder had een niet onaanzienlijk deel van de Nederlandse islamitische bevolking blijk gegeven van begrip of zelfs goedkeuring voor de 11 septemberaanvalen.³ Jonge moslims toonden enthousiaste bewondering voor AEL-leider Aboe Jahjah, die naar eigen zeggen een soort euforie beleefde toen hij op 11 september mensen van de Twin Towers zag neerduwelen. Bij anti-Israëldemonstraties werden hakenkruisen meegevoerd, portretten van Bin Laden en Hitler, en spandoeken met ‘zes miljoen was niet genoeg’ en ‘joden de zee in’. In april 2002 werd voor het eerst sinds 1945 *Sieg Heil* gescandeerd in de straten van Amsterdam en moesten joden vluchten voor fysieke bedreiging. Het ‘joodse’ hotel Krasnapolsky werd belaagd met stenen, flessen en fietsen.

Natuurlijk – het ging om een minderheid, een groep van een paar honderd Marokkaanse jongens. Dat weten we niet doordat de rest van de Nederlandse moslims zich er massaal en verontwaardigd van distantieerde. Nee, we weten het doordat de media het er in hun verslag steeds zo nadrukkelijk bij zeiden.

Dat Nederlanders ondanks deze reeks van angstaanjagende acties en uitlatingen niet aan het stigmatiseren zijn geslagen, zou een reden moeten zijn tot grote trots. Maar het omgekeerde gebeurde. De enigen die in de media werden gestigmatiseerd, waren de Nederlanders zelf. Door het opkloppen van angst – niet voor de buitenlanders maar voor de binnenlanders.

Een gewoon Europees land

Nu, weer een paar jaar later, is meer distantie ontstaan om de ware aard van het demasqué te kunnen doorgronden. Wat aan scherven ging, is niet de Nederlandse tolerantie, maar de Nederlandse hoogmoed over het succes van ons multiculturele model. In buitenlandse media wordt nu zonder meewarigheid of leedvermaak vastgesteld dat Nederland een gewoon Europees land is geworden – of al was. Een land dat bij de opvang van immigranten fouten heeft gemaakt, wat tot problemen heeft geleid. ‘Het beleid verschilt van land tot land,’ zei een Franse journalist in *Trouw*, ‘maar de uitkomst is overal hetzelfde.’

Intussen blijft het wel van groot belang om voor ieder land te onderzoeken hoe nationaal beleid tot die uitkomst heeft geleid. De omgang met immigratie en integratie was de afgelopen decennia de moeilijkste opgave waarvoor West-Europese beleidsmakers zich gesteld zagen. De manier waarop zij in ieder land te werk gingen, onthult veel over nationale angsten, vooringenomenheden, dromen en tekortkomingen. In de gevoelige omgang met immigranten lichten de verworvenheden en onevenwichtigheden van onze samenleving op.

Een uiting van zo’n typisch Nederlandse droom, tevens tekortkoming, is dat Nederlanders oprecht verbaasd waren dat immigratie zulke grote problemen met zich mee kan brengen. Zowel onze eigen verzuiling als de ervaringen met eerdere immigrantengroepen als joden, Chinezen en Indische Nederlanders, lieten zien dat Nederlanders er niks op tegen hebben als mensen graag binnen hun eigen groep willen leven.

Het was daarbij nooit nodig gewichtig te confereren over ‘integratie met behoud van eigen identiteit’. Hoe je samenleefde, was nogal lo-

gisch: minderheidsgroepen zorgden dat andere mensen geen last van ze hadden en gaven blijk van een ‘positieve grondhouding’ ten opzichte van de omringende cultuur. Ze vonden het vanzelfsprekend dat aan de geboden rechten ook plichten waren verbonden. Zowel binnen de Nederlandse zuilen als binnen immigrantengroepen bestond in dat opzicht een vérgaande sociale controle.

Ook de eerste generaties ‘gastarbeiders’ stelden zich positief op. Voor hen waren welvaart, gezondheid, huisvesting en zorg bijzondere verworvenheden. Maar onder hedendaagse poldermoslims werkt de eeuwenoude deal niet goed: de onderlinge sociale controle om naast rechten ook plichten in het oog te houden, schiet tekort. Veel moslims houden zich wel aan hun eigen religieuze plichten, maar laten zich minder gelegen liggen aan hun verplichtingen als inwoners van het ontvangende land.

In Nederland lijkt deze balans tussen rechten en plichten verder uit het lood geslagen dan in andere westerse landen. Op het gebied van de rechten voor allochtonen staan we met stip bovenaan. Er is waarschijnlijk geen land in Europa waar een groter deel van de immigranten staatsburger is. Het antidiscriminatiebeginsel is hecht in de wet verankerd. Mede daardoor zijn in ons land geen echte getto’s ontstaan en hebben racistische partijen nooit veel aanhang verworven.

Maar op het gebied van de plichten hebben we het juist slechter gedaan dan andere landen. We hebben gelijke behandeling laten verzanden in schroomvalligheid, vooral als het gaat om wetsovertredingen die in verband kunnen worden gebracht met allochtone culturen, zoals homohaat, antisemitisme, vrouwenbesnijdenis, eerwraak en ontduiking van de leerplichtwet.

Daardoor heeft de onevenwichtigheid tussen rechten en plichten in Nederland uitzonderlijke proporties aangenomen – met aanzienlijke gedragsverwarring en -verstoring als gevolg. Dit is een van de punten waarop de Nederlandse omgang met de integratieproblematiek binnen Europa een bijzonder beeld vertoonde.

Allochtonen als lachspiegel

Ongewenst gedrag onder bepaalde groepen allochtonen is echter niet alleen het resultaat van cultureel isolement. Jonge allochtonen ondergaan dezelfde invloeden als ieder ander in Nederland. ‘Autochtone’ en ‘allochtone’ invloeden kunnen elkaar ook versterken, en niet altijd in gunstige richting.

Zo is de moord op Theo van Gogh wel gekenschetst als een geval van ‘eerwraak’ – waarmee een typisch islamitisch motief wordt verondersteld. Dat kan heel goed meespelen, maar het is niet het hele verhaal. Nederland kent inmiddels een hele traditie van moord en doodslag door zowel autochtone als allochtone jongens waarbij gekwetste eer in het geding is. Meindert Tjoelker, Joes Kloppenburg en dit jaar nog de verkeersregelaar op het parkeerdek van Ikea Amsterdam, om enkele geruchtmakende voorbeelden te noemen, stierven omdat ze anderen hadden aangesproken op hun gedrag. In een cultuur waarin afzijdigheid de norm is geworden, kan dat blijkbaar een zo sterk gevoel van krenking tweebrengen dat het op de hardste wijze moet worden gewroken. Jan Kuitenbrouwer had dan ook gelijk toen hij over Mohammed Bouyeri schreef: ‘Theo van Gogh werd vermoord door twee daders: een Marokkaan en een Nederlander.’⁴

Het ‘korte lontje’ en de claim van totale autonomie zijn niet voorbehouden aan Marokkaanse rotjongetjes. Evenmin zijn passieve, stilzwijgende en weggijkende omstanders exclusief voor de islamitische gemeenschap. Waarom is vanuit de moslimwereld niet aan de bel getrokken dat het misging met jongens als Mohammed Bouyeri? Misschien om dezelfde reden waarom Hollanders tegenwoordig wel uitkijken om op straat iemand aan te spreken op onbehoorlijk gedrag. Nog geen kwart voelt zich daar veilig genoeg voor, constateerde het Sociaal en Cultureel Planbureau dit jaar.⁵ Of, in de woorden van de Amsterdamse trambestuurder Emile de Roover: ‘Bij mijn aantreden in ’75 kon je de mensen nog corrigeren. Dat moet je nu proberen!’⁶ Politiek correcte columnisten hebben stevig aan deze ontwikkeling bijgedragen door een ware fatwa in stand te houden tegen ‘klikken’ bij hogerhand. Dat zou ons subiet doen belanden op de glijbaan naar de politiestaat. Welnu, daar heeft de islamitische gemeenschap zich netjes aan gehouden.

De overeenkomsten treden het duidelijkst aan het licht bij vergelijking tussen de cultuur van radicale moslimjongeren en de radicale krakers van de jaren tachtig. Beide zwolgen in slachtofferdenken. Bij beide was de balans tussen ervaren rechten en plichten verstoord. Mohammed Bouyeri heeft onbekommerd gebruikgemaakt van de hem geboden rechten – dubbele nationaliteit, goede opleiding, uitkering, woning – zonder een bijbehorend besef van plichten te ontwikkelen. Net als radicale krakers, die zich ‘autonoom’ noemden maar in feite met een uitkering en een gestolen huis parasiteerden op de samenleving.

Ook wat betreft ‘staatsverlating’ kunnen beide groepen elkaar een hand geven. ‘Jullie rechtsstaat is de onze niet,’ riepen de krakers. Bo-

ze jonge moslims zeggen het ze na. Stadsdeelvoorzitter Marcouch ontmoet in Slotervaart ‘hoogopgeleide allochtone jongeren die hier zijn opgegroeid en vloeiend Nederlands spreken, maar de grondwet niet erkennen en onze rechtsstaat verwerpen’.⁷

En wat te denken van de golf van dreigementen die dit jaar losbarstte toen twee buitenlandse kunstenaars bij wijze van *performance art* een protestmars tegen Zwarte Piet wilden houden? Moslims blijken niet de enigen die op tilt kunnen slaan door onwelgevallige kunstuitingen. De Zwarte Piet-mars, die moest worden afgelast, was onderdeel van een tentoonstelling over de Nederlandse identiteit... de afgelasting was een even trieste als kenmerkende proeve van *non-performance art*.

Het gedrag van Nederlandse allochtonen vormt tot op zekere hoogte dus een spiegel van de Nederlandse cultuur. Soms een lachspiegel, waarin we als een boer met kiespijn onwelgevallige effecten zien uitvergroot. Het gevoel van verongelijkheid en tekortgedaan zijn, de aanspraak op zelfbeschikking, de overheid die moet ‘faciliteren’ zonder nog veel eisen te stellen – ‘moeilijker zullen we het niet maken, wél leuker’ – het waren allemaal aspecten van een gezindheid die onder de hele Nederlandse bevolking opgeld deed.

Was er sprake van beïnvloeding, imitatie, versterking? Of vielen gezindheden van gevestigden en nieuwkomers alleen maar toevallig samen – door een speling van het lot bijeengebracht in plaats en tijd? Feit is dat het politiek correcte voorschrift van overdreven ‘respect’ voor allochtone culturen wonderwel aansloot op de grimmige eis van respect zonder tegenprestatie die in radicale moslimkringen werd en wordt gekoesterd. En dat beide alleen konden opbloeien in de cultuur van vrijheid-blijheid die Nederlanders juist de afgelopen decennia aan het hart drukten, onder het motto van de Postbank-tophit uit 1996: *Vijftien miljoen mensen/op dat hele kleine stukje aarde/die schrijf je niet de wetten voor/die laat je in hun waarde.*

Een klap van de molen

‘Watergeus of Toxopeus’ was de titel van een van de eerste stukken die ik in mijn leven heb geschreven. Het verscheen in *HNL*, de schoolkrant van Het Nieuwe Lyceum te Hilversum, in 1963, toen Edzo Toxopeus minister van Binnenlandse Zaken was. Mijn stuk was een vlammend pleidooi voor een ander soort geschiedenisonderwijs: minder ‘vaderlandse geschiedenis’ en meer moderne en actuele geschiedenis. Ik ver-

wees naar een onderzoek waaruit bleek dat minder dan een derde van de leerlingen in het voortgezet onderwijs een redelijke kennis had van de Tweede Wereldoorlog. En ik besloot: ‘Eens zal het zover moeten komen dat er in de hogere klassen van alle scholen voor voortgezet onderwijs aandacht wordt geschonken aan het wereldgebeuren.’

In 1996 kwam ook Bolkestein met een filippica over het geschiedenisonderwijs. Hij constateerde dat het maar droevig gesteld was met de kennis van de vaderlandse geschiedenis. ‘Wie geen weet heeft van wat ons in het verleden is overkomen, kan niet op bewuste wijze deelnemen aan de huidige samenleving.’ Ook Bolkestein kwam met onderzoekgegevens: Nederlandse volksvertegenwoordigers bleken dikke onvoldoendes te halen voor vaderlandse geschiedenis. Een van hen liet zelfs Willibrord in Dokkum vermoorden door Balthasar Gerards. Verbazingwekkend vond Bolkestein dat overigens niet. Tientallen jaren lang, schreef hij, is de Nederlandse jeugd niet onderwezen in de geschiedenis van vóór 1917.

Zo compleet was dus de ommezwaai in de decennia na dat stuk van mij in de schoolkrant: ik was beter bediend dan me lief was. ‘Vaderlandse geschiedenis’, ‘vaderland’ überhaupt, is vanaf de jaren zestig, zeventig totaal in diskrediet geraakt, constateerden de historici Willem Velema en Hans Wansink in 2008. In hun ijver om te breken met al wat riekt naar ‘nationale identiteit’ en nationalisme – dat immers werd gezien als belangrijkste oorzaak van de rampen uit de Tweede Wereldoorlog – hadden op hol geslagen onderwijsideologen Nederland van zijn historische erfenis beroofd.⁸

De ommezwaai in het geschiedenisonderwijs is maar één voorbeeld van de manier waarop veranderingen in publieke meningsvorming en beleidsvorming de afgelopen decennia in Nederland tot stand kwamen. Deze stormachtige switches in gezindheid en beleid nodigen onweersstaanbaar uit tot het opperen van metaforen.

Een daarvan is uitgebeeld op het omslag van dit boek: Nederlanders veranderen met z’n allen, polonaisegewijs. Alleen beweegt die polonaise zich niet zoals gebruikelijk in rondjes of in slingers, maar kaarsrecht voorwaarts. Tot het opeens links of rechts uit de flank gaat. Of zelfs subiet rechtsomkeert wordt gemaakt.

Vanwaar die plotselinge koerswijzigingen? Niet doordat de eerste man het teken geeft en dan gevolgd wordt door de rest. Nee, iedereen slaat tegelijk af, gedreven door een geheimzinnig groepsmechanisme.

De werking van dit mechanisme kan worden verduidelijkt aan de hand van een andere vergelijking. Denk aan het schoepenrad van een watermolen. Terwijl de voorliggende schoep zich langzaam met water vult, blijft het rad bewegingloos staan. Pas als de laatste druppel in de

schoep valt, wordt de weerstand weggedrukt en slaat het rad in één klap naar de nieuwe stand. Zo'n klap van de Hollandse molen gaat gepaard met heel wat geraas. Luid krakend scheurt het gevaarte zich los uit zijn oude stand, spaanders vliegen uit het vermolmd gebint. Vonken slaan van de as, die al jaren niet werd gesmeerd.

Maar een echt antwoord biedt ook deze vergelijking niet. De vraag verschuift: waardoor is die 'weerstand' bij ons zo sterk? Waarom moeten uitgerekend in dat geïndividualiseerde, vrijgevochten Nederland 'de neuzen allemaal dezelfde kant op staan' voordat een omwenteling kan plaatsvinden in de openbare gedachtevorming over gevoelige thema's? Zuchten we hier soms onder een autocratisch regime met zweepslagen voor iedere dissident? Nee – het besproken mechanisme doet zich juist voor sinds we in de jaren zestig de individuele zelfbeschikking hebben uitgeroepen.

Is het dan de politieke conjunctuur die verandert en veranderingen oproept? Vaak wordt de opeenvolging van heftige wendingen geïnterpreteerd als een carrousel van links-rechts revanchismen. De betekenis daarvan moet echter niet worden overschat, zoals het voorbeeld van het geschiedenisonderwijs laat zien. De nieuwe omslag die daar nu voor de deur staat – voorwaarts naar het vaderlands verleden – is niet het speeltje van rechtse liberalen met sigarenas op hun vest en een lintje op hun revers. Bolkestein wordt in zijn enthousiasme voor een nieuw nationaalhistorisch bewustzijn nog overtroffen door sp-icoon Jan Marijnissen. Bijstellingen van heersende opvattingen op 'gevoelige' gebieden verlopen in hedendaags Nederland niet alleen bruusk, maar ook Kamerbreed.

Ook de plotselinge opkomst van Pim Fortuyn is vaak in links-rechts-termen verklaard. 'Wim baarde Pim,' zei Bolkestein, in een poging de PvdA van Wim Kok de zwartepiet toe te spelen. Fortuyn zelf zag het breder: niet alleen de PvdA, maar heel paars was verantwoordelijk voor de puinhopen waarop zijn Lijst Fortuyn kon ontkiemen.

Maar als we kijken naar de onderwerpen die Fortuyns kiezers het hoogst zaten – immigratie, integratie en criminaliteit – was er eerder sprake van een nationale groepsbevalling. De lange voorgeschiedenis van taboeïseren en wegstijven speelde zich grotendeels onder de kabinetten-Lubbers af. Alleen de kleine linkse en rechtse beginselpartijen SP en GPV (later ChristenUnie) pleitten toen al voor een realistisch immigratie- en integratiebeleid – als roependen in de woestijn.

Het heeft dus weinig zin de standpunten op dit gebied in termen van links en rechts te duiden. Alleen al het rijtje van politici die de afgelopen dertig jaar hebben geprobeerd het etnisch taboe te doorbreken,

maakt dat duidelijk: Drees junior (DS '70) – Hans van Hoof (SP) – Bolkestein (VVD) – Scheffer (PvdA) – Fortuyn – Wilders – Verdonk.

Begin jaren zeventig begon DS '70 over een restrictief toelatingsbeleid voor gastarbeiders, en werd prompt van racisme beschuldigd. Begin jaren tachtig opperde de Socialistische Partij retourmigranten een premie te geven, wat werd afgestraft als het bevorderen van vreemdelingenhaat. Begin jaren negentig kwam Bolkestein met zijn pleidooi voor meer aanpassing van immigranten en boekte als eerste succes: twee weken lang viel hem de voorspelbare verkettering ten deel, die daarna plaatsmaakte voor schuchtere waardering. Weer tien jaar later konden Paul Scheffer en Fortuyn verdergaan in de door Bolkestein geslagen bres. Scheffer oogstte met zijn essay over het multiculturele drama (2000) hoofdzakelijk bijval en Fortuyn won de verkiezingen (2002).

Al die tijd veranderde er maar weinig aan het onderwerp. Steeds opnieuw ging het om de vraag of Nederland voorwaarden mag verbinden aan de vestiging van immigranten en aan hun houding ten opzichte van de Nederlandse cultuur. Wat veranderde, was de bejegening die de betrokkenen ten deel viel: die ontwikkelde zich van fel vijandig naar instemmend. Daarmee werd een natiebrede ontwikkeling zichtbaar, die met partijpolitiek niet zo veel te maken had.

Zijn de harde wendingen in paradigma en beleid dan misschien te verklaren uit een plotseling opwellende 'morele paniek'? Ook dat is een verklaring die vaak naar voren wordt gebracht – niet toevallig door pleitbezorgers van het tot dan toe heersende paradigma. Toen de politiek correcte taboes ten langen leste bespreekbaar werden, en op grond daarvan beleidswijzigingen werden voorgesteld, werd dat vanuit politiek correcte hoek steevast als 'morele paniek' afgedaan.

Het etiket 'morele paniek' is verkrijgbaar in massaverpakking en altijd bruikbaar. Zonder enige onderbouwing kun je ermee suggereren dat aandacht voor onderwerpen als etniciteit en criminaliteit irrationeel is en voortkomt uit angst. Het is een suggestief begrip, dat een waaier aan pejoratieve connotaties in zich bergt. Iemand die in paniek raakt, is kortzichtig (want hij had het niet zien aankomen), hij is irrationeel (want hij reageert zonder terughoudendheid), hij is mateloos en ondoelmatig (want hij verliest de verhouding tussen probleem en oplossing uit het oog) en hij is onverstandig (want door panisch om zich heen te slaan schept hij alleen maar nieuwe problemen).

Is er bij het bespreekbaar maken van politiek correcte taboes inderdaad sprake van een plotselinge angstaanval? Dat valt moeilijk vol te houden; de kritiek is niet van vandaag of gisteren en werd, zoals hier-

boven aangegeven, vanuit verschillende hoeken geleverd. De huidige omslag, panisch of niet, was niet nodig geweest als er simpelweg eerder op die kritiek was gereageerd.

Herlevend passivisme

De meest recente slag van het schoepenrad is het in 2008 onverhoeds opgelaaide debat over ‘de jaren tachtig’. Het concentreert zich op de methodes van radicale kraak- en actiegroepen: waren die geoorloofd? De belangrijkste openstaande rekening blijft daarmee echter buiten beschouwing, want de maatschappelijke consequenties van de kraakbeweging strekten veel verder dan het gewelddadige gedrag van een kleine groep. Krakers wisten vooral in Amsterdam de hele woningdistributie te ontregelen. Distributiewoningen werden op grote schaal geïrofd, veelal ten eigen bate, terwijl de rechthebbenden op de wachtlijst het nakijken hadden.

Een enkel voorbeeld, destijds beschreven in *Het Parool*. Mevrouw Bar-Emun, een alleenstaande moeder, was ‘medisch urgent’ sinds 1975. Uiteindelijk kreeg ze in 1979 een woning toegewezen, die echter gekraakt bleek. Een paar maanden later een nieuw aanbod – weer gekraakt. Na verloop van tijd had de gemeente een idee: de krakers kregen vervangende woonruimte aangeboden! Ze accepteerden, maar nu weigerde de betrokken makelaar. Hij zette op zijn beurt clandestiene bewoners op de aangeboden woning. In 1981, toen het artikel verscheen, had mevrouw Bar-Emun nog steeds geen woning.⁹

De laconieke houding waarmee verantwoordelijke politici, bestuurders en ambtenaren zich bij het roven van distributiewoningen neerlegden, is achteraf nauwelijks te bevatten. Evert Bartlema, destijds militant kraker in de Staatsliedenbuurt, herinnert zich hoe weinig ervoor nodig was om gerechtsdeurwaarder Braan de deur te wijzen: ‘Als die Braan met een paar agenten kwam en je had ervoor gezorgd dat wat kameraden op bezoek waren, dan constateerde hij overmacht en ging hij onverrichter zake weer weg.’¹⁰ Toen dit ritueel zich in 1981 voor de vijftigste keer had voltrokken, kreeg Braan als dank de Vergulde Koevoet uitgereikt.

Het is dus niet alleen de harde kern van de kraakbeweging die om rekenschap mag worden gevraagd voor zijn gedrag destijds. Ook niet alleen de wijdere kring van ‘sympathisanten’ daaromheen. Dat de ontsporing van een kleine groep radicalen zulke ernstige consequenties kon hebben, werd mogelijk gemaakt door de passiviteit van de rest: de ver-

antwoordelijken en de omstanders. Het is vooral deze passiviteit waarop het debat zich zou moeten richten, omdat ze veel wijder verbreid was – en daardoor ook moeilijker te begrijpen en angstaanjagender – dan het radicalisme van een groep krakers.

Misschien laat deze gezindheid zich beter doorgronden als we haar niet aanduiden als ‘passiviteit’, maar als ‘passivisme’. Nietsdoen, gedogen, afzijdig blijven werd niet beschouwd als iets wat in bepaalde situaties praktisch was – nee, het was nastrevenswaardig, het was een intrinsieke deugd, geschraagd door een ideologie, een ‘isme’.

Vanuit verschillende invalshoeken werden voor een passivistische houding rechtvaardigingen aangevoerd. Antiautoritair links waarschuwde dat ingrijpen ons zou doen afglijden naar een politiestaat en een verkliddersamenleving. Cultuurrelativisten en postmodernisten voegden daar later aan toe dat niemand het recht had zijn waarheid aan anderen op te leggen. En heel bestuurlijk Nederland riep ten slotte dat gedogen beter was dan de confrontatie aangaan; anders zouden ongewenste verschijnselen maar ondergronds verdwijnen en ongrijpbaar worden.

Zo werd een gezindheid van passivisme en non-interventie op den duur haast vanzelfsprekend – een vanzelfsprekendheid die in de jaren tachtig en negentig tot een serie beschamende excessen heeft geleid. De afzijdigheid van de gemeente Amsterdam toen hele wijken door krakers werden gekaapt, maar ook toen Hells Angels een ander deel van de stad inlijfden. De afzijdigheid van Dutchbat in Srebrenica. Van de brandweer van vliegveld Welschap, die bij de Herculesramp in 1996 liever ging blussen dan ging redden. Van de Rotterdamse politieagenten die in juni 2007 voor de deur van een huis in Pernis bleven staan, ‘wachtend op versterking’, terwijl binnen iemand hoorbaar werd doodgemarteld. In al deze gevallen bleek de non-interventiecultuur zo vanzelfsprekend en wijdverbreid geworden dat ze zich ook had genesteld in organisaties wier taak het juist is te interveniëren.

Deze passivistische gezindheid was misschien wel het meest in het oog springende ‘geestesmerk’ van Nederland in het laatste deel van de afgelopen eeuw. Het Nederlandse passivisme bereikte toen een hoogtepunt en een buitengewone reikwijdte, maar was niet nieuw. ‘Lijdzaamheid’ en ‘lijdelijkheid’ vormden al langer een thema voor Hollandwatchers. Accommodatie en afzijdigheid was ook de overheersende houding van Nederlanders tijdens de Duitse bezetting. Ook toen waren de meeste Nederlanders passivisten. Passivisten, met twee s’en. Ze stonden erbij en keken ernaar terwijl de ss haar werk deed.

Toch had de naoorlogse generatie hiervoor weinig oog toen ze in de

jaren zestig en zeventig afrekende met – en lessen probeerde te trekken uit – de houding van hun ouders tijdens de bezetting. Het ‘dat nooit weer’ van de babyboomers had betrekking op ‘herlevend fascisme en racisme’. In werkelijkheid viel er echter niks te herleven, want fascisme en racisme hebben onder Nederlanders, ook in de oorlog, nooit veel aanhang gehad. Het werkelijke falen van de oorlogsgeneratie – passief blijven terwijl anderen mensen vermoordden – werd onvoldoende onderkend.

Door die collectieve beoordelingsfout kon het gebeuren dat de jongelui van na de oorlog in wezen de fout van hun ouders herhaalden. Zij verzuimden alles op alles te zetten om ‘herlevend passivisme’ te voorkomen. Ook zij hielden zich afzijdig terwijl ze zagen dat hulpeloze mensen werden getroffen.

Het redresseren van doorgeslagen passivisme is een van de belangrijkste opgaven die Nederland uit de afgelopen periode heeft geërfd. En een van de moeilijkste; vaak gaat het om kwesties waarbij verschillende politieke taboes elkaar versterken. Bij de vraag of de overheid ‘achter de voordeur’ mag controleren en ingrijpen, speelt bijvoorbeeld een combinatie van het privacy- en het dwangtaboe.

Het kabinet-Balkenende IV toont op dit gebied een nieuwe assertiviteit, in de vorm van huisbezoek, elektronisch kinddossier en gezinscoach. Nieuwe gegevens over verwaarloosde en mishandelde kinderen en onoverbrugbare leerachterstanden fungeerden hierbij als breekijzer. Op grond van deze gegevens kwam Volkskrant-columniste Evelien Tonkens terug op haar vroegere ideeën en steunt nu het bemoeibeleid van gezinsminister Rouvoet. ‘Een ontzuisterende les voor feministen als ikzelf, die zich altijd hebben verzet tegen een gezinsminister. [...] De ellende is niet te overzien. We hadden hier al in 1980 voor moeten pleiten.’¹¹

Ook het beroepsgeheim van artsen en andere hulpverleners wordt van zijn onaantastbaarheid ontdaan. Hulpverleners worden verplicht tot het hanteren van een meldcode voor vermoedens van kindermishandeling en huiselijk geweld. De regel wordt nu: ‘melden tenzij zwaarwegende argumenten zich daartegen verzetten’; tot nu toe was het andersom.

Burgers worden eveneens aangemoedigd tot minder afzijdigheid en meer bemoeienis. In 1999 riep de overheid via een Postbus 51-campagne op om toch vooral niet in te grijpen als je getuige bent van geweld op straat. Een paar jaar later volgde een nieuwe campagne, waarin werd aanbevolen om in zo’n situatie in ieder geval het alarmnummer te draaien: ‘Deel drie tikken uit: 112’. In 2008 riep de Amsterdamse

stadsdeelvoorzitter Marcouch burgers op om de politie te helpen door informatie over criminaliteit door te geven. Tien jaar geleden zou het politiek correct columnistenvolk hem na zo'n uitspraak subiet een bord 'verklikker en mensenjager' om de nek hebben gehangen. Nu bleef het stil.

De zwakste schouders het zwaarst belast

In 1997, toen de eerste uitgave van *Correct* verscheen, stonden de politiek correcte taboes al onder druk. Nu, ruim tien jaar later, is hun ontmanteling in volle gang. Van de drie taboes die ik onderscheidde, lijkt het taboe op aantasting van privacy het sterkst gekrompen en het dwangtaboe het minst.

Het privacytaboe speelt vooral nog een rol in combinatie met andere taboes. Een voorbeeld is de situatie op het gebied van vrouwenbesnijdenis. Genitale verminking is bij de wet verboden, maar nog nooit is in Nederland vervolging ingesteld voor het besnijden van minderjarige meisjes. Vrouwenbesnijdenis komt vooral voor onder immigranten uit Noordoost-Afrika. Om het verbod te effectueren moeten dus drie politieke taboes worden getrotseerd: het etnisch, het privacy- en het dwangtaboe.

Intussen heeft ook het etnisch taboe sterk aan kracht en reikwijdte ingeboet. In feite is het immigratie- en integratiedebat op hoofdpunten beslecht. De meeste Nederlanders, immigranten inclusief, vinden dat de toestroom van economische vluchtelingen en gezinsvormers niet kan doorgaan en dat je van nieuwkomers aanpassing aan en respect voor Nederlandse wetten en normen mag vragen. Een vijfde van het electoraat voelt zich aangetrokken tot de meer extreme standpunten van Wilders en Verdonk – grotendeels politieke 'ballingen' die zullen terugkeren naar de mainstreampartijen als die hun politiek correcte veren hebben afgeschud.

Over alle problemen wordt nu openhartig gepraat, veel gepraat, maar dat is nog niet genoeg. De integratieproblematiek kan alleen worden opgelost door praktische problemen aan te vatten op gebieden als onderwijs, criminaliteit en werkgelegenheid. De overheid moet daarbij niet alleen 'faciliteren' maar ook durven ingrijpen. Daaraan schort het nog vaak, vooral wanneer een etnische component meespeelt. Succesvolle integratie wordt tegenwoordig vooral gedwarsboomd doordat maatregelen op het snijvlak van het etnisch en het dwangtaboe uitblijven of niet consequent worden uitgevoerd.

De taatheid van het dwangtaboe kan hieruit worden verklaard dat het raakt aan alles waarmee Nederland zich de afgelopen decennia binnen Europa onderscheidde: het sterke vrijheid-blijheidsdenken van de jaren zestig, de verstoorde balans tussen ervaren rechten en plichten en de uitzonderlijke mate van ‘passivisme’. Daar komt bij dat de Nederlandse overheid zich in de jaren tachtig als braafste jongetje van de klas conformeerde aan het door de Europese Unie uitgedragen neoliberale gedachtegoed en zich goeddeels onzichtbaar maakte. Deze abdicatie van de overheid heeft vooral voor maatschappelijk zwakkere groepen ernstige gevolgen gehad. Het onvoorwaardelijk geloof in de ‘totems’ van zelfregulering, verzelfstandiging en decentralisatie liet minder weerbare mensen als ‘hulpeloze gladiatoren’ achter in de maatschappelijke arena (zie hoofdstukken 4-7).

Juist op dit punt is nu echter een formidabele slag van het schoepenrad te zien. De kredietcrisis ontdoet het ook in bestuurlijk Nederland opgerukte passivisme in één klap van zijn glans. Het belang van toezicht, controle en een krachtig optredende centrale overheid wordt weer onderkend, waarmee ook het dwangtaboe inboet aan reikwijdte en kracht.

Langzamerhand kunnen we de rekening opmaken van een kwarteeuw politieke correctheid. Wat is het saldo? Maatschappelijke ontwrichting of paniek is ons land bespaard gebleven. Alleen, na de moorden op Fortuyn en Van Gogh, een tijdelijke suggestie daarvan, als resultaat van zelfhypnose door van de kook geraakte waarnemers. Ernstige botsingen tussen bevolkingsgroepen bleven uit door de gunstige situatie op het gebied van rechten voor allochtonen en de geringe ontvankelijkheid van Nederlanders voor discriminatoire en racistische denkbeelden.

Dat wil niet zeggen dat Nederland deze periode zonder kleerscheuren is doorgekomen. De prijs was zeer hoog en werd betaald door degenen die volgens het gedachtegoed van de jaren zestig juist de grootste bescherming hadden verdiend. De ‘zwakste schouders’ werden het zwaarst belast. In de eerste uitgave van *Correct* noemde ik daarvan een aantal voorbeelden, zoals hemofiliepatiënten, schizofrenen, woningzoekenden en WAO-gerechtigden.

Nu, tien jaar later, kunnen daar nog weer nieuwe voorbeelden aan worden toegevoegd, zoals besnijdenisslachtoffertjes, maar ook slachtoffers van vrouwenhandel en kinderen met een leerachterstand. De laatste twee categorieën kwamen dit jaar naar voren na langdurige veronachtzaming en ontkenning. In beide gevallen werd het stilzwijgen doorbroken doordat officiële instanties ten langen leste de moed hadden onderzoek te laten doen.

In 2004 had de regering zichzelf in het *Nationaal Actieplan Men-*

senhandel nog gefeliciteerd met de prachtresultaten van ‘zelfregulering’ in de prostitutiebranche. De raamprostitutie bleek ‘redelijk vrij van mensenhandel’. Hiermee leek het Nederlandse vrijheid-blijheidmodel op prostitutiegebied voorlopig gevrijwaard van inmenging door betuttelende en benepen bestuurders.

Het duurde daarna nog tot 2008 voor de tijd rijp was om de werkelijkheid op die guitige walletjes onder ogen te zien. In het onderzoeksrapport *Schone Schijn* constateerde de Nationale Recherche dat Nederland een van de belangrijkste bestemmingen ter wereld is voor slachtoffers van vrouwenhandel. Het percentage onvrijwillig werkende prostituees wordt geschat op vijftig tot negentig procent.¹²

In hetzelfde jaar werden de Turks-Duitse broers Hasan en Saban Baran tot lange gevangenisstraffen veroordeeld. Ruim tien jaar lang hadden zij met hun omvangrijke, goed georganiseerde en zeer gewelddadige mensenhandelbende een schrikbewind uitgeoefend op de Amsterdamse wallen en in andere prostitutiecentra. Prostituees werden op grote schaal bedreigd en mishandeld, gedwongen tot borstvergroting en abortus. Iedereen stond erbij en keek ernaar.

Een vergelijkbaar demasqué – vergelijkbaar in de onwil om ernstige ontsporingen van een progressief geachte ideologie onder ogen te zien – deed zich voor in het onderwijs. De commissie-Dijsselbloem rapporteerde in 2008 vernietigend over twintig jaar onderwijsvernieuwing. De Basisvorming (1991) is mislukt en de overhaaste en ondoordachte invoering van de Tweede Fase en het Studiehuis (1999) heeft ernstige schade aangericht.

Een ‘meedogenloze groep sektariërs’ – in de woorden van oud-connector Jan Blokker jr. – wist al die jaren zijn wil op te leggen aan het onderwijsveld. Volgens de commissie was de hele ‘kring van beleidsmakers’ immuun voor kritiek: een ware rattenkoning van politici, vertegenwoordigers van belangenorganisaties, onderwijskundigen, pedagogische centra, onderwijsbonden en schoolboekenuitgevers. De meeste vernieuwingen werden Kamerbreed gesteund.

Na het rapport van de commissie sloeg de stemming al even natiebreed om. Wie had de schuld? Roel Schoonveld, rector van het Amsterdams Lyceum, kent zijn pappenheimers: ‘Ze zeggen allemaal, net als een klas met kinderen: “Ik heb het niet gedaan.” Of: “Iemand anders heeft het bedacht.”’¹³

Wel was duidelijk wie de belangrijkste slachtoffers waren. Zowel Dijsselbloem als onderwijsminister Plasterk gaf het toe: vooral de achterstandsleerlingen, die een ondergrond van algemene ontwikkeling ontbeerden en dus veel meer gebaat waren bij degelijk klassikaal onderwijs, betaalden het gelag.

Waggelend het praathuis uit

Nederland geniet van oudsher een solide reputatie als een soort praathuis waar de bestuurders in een sfeer van nuchter overleg bijeenzijn, en waar veranderingen geleidelijk en weloverwogen tot stand komen. Deze traditie heeft ons geen windeieren gelegd. De continuïteit wordt erdoor gegarandeerd, de handel bevordert en het buitenland geïmponeerd. Nederland, met zijn overlegcultuur, ‘heeft naar mijn gevoel al een tijd het einde van de geschiedenis bereikt,’ meende Francis Fukuyama zelfs in 1992.

In werkelijkheid kwam er al in de jaren zestig een abrupt einde aan dit beeld van beheerste verandering in kalm beraad. Sindsdien lijkt Nederland eerder op een dronkenlap die straalbezopen het praathuis heeft verlaten en waggelend de weg naar huis probeert te vinden, speurend naar straatmeubilair dat houvast biedt. Tot in de jaren tachtig hield deze nationale zatlap zich staande tegen de gevel aan de linkerkant van de straat. Daarna dorst hij die eindelijk los te laten, zeilde het trottoir over en deed een onzekere greep naar de lantaarnpaal rechts. Tijdens het afleggen van deze zigzagkoers botste hij overal tegenaan, struikelde over iedere struik of fiets en richtte aanzienlijke schade aan. Of hij op die manier ooit thuis zou komen was de vraag, laat staan of hij het eind van de geschiedenis zou halen.

In zijn *Nieuw Babylon in aanbouw*¹⁴ beoordeelde historicus James Kennedy het eerste traject van deze werdegang, in de jaren zestig, positief. De Nederlandse elite van die tijd zag in dat verandering onvermijdelijk was en sloeg de handen ineen met de aanstormende protestgeneratie. Dat leverde volgens Kennedy ‘aangename resultaten’ op, waardoor ‘toekomstige problemen’ konden worden vermeden.

Een heel andere recensie van de opstelling van de toenmalige elite wordt gegeven door mr. J.L. Heldring: ‘In plaats van zich te verzetten heeft het establishment grotendeels gecapituleerd. Daardoor zijn veel op zichzelf nodige veranderingen doorgeschoten en zitten we op velerlei gebied nog met de gebakken peren.’¹⁵ Deze gebakken peren zullen grotendeels samenvallen met de resultaten van de politiek correcte taboes die ik in dit boek beschrijf.

Opmerkelijk is dat Heldring de confrontatie tussen de oude en de nieuwe elite beschrijft als een *zero-sum game*: hij spreekt van een keuze tussen verzet en capitulatie. Kennedy’s rooskleurige beeld krijgt vorm via heel andere concepten. Bij hem draait het om ‘consensus’ en ‘compromis’ – begrippen die ook tijdens de Gouden Eeuw en de verzuiingsperiode kenmerkend werden geacht voor Nederland. Kennedy dicht Nederlanders zelfs een ‘instinct voor consensus’ toe.¹⁶

Maar tijdens de omslag van de jaren zestig, en zeker in de decennia daarna, was van consensus nu juist weinig sprake. Bij consensus gaat het om dat rustige overleg in het praathuis, waarbij alle partijen geven en nemen tot een optimaal resultaat is bereikt. Met het oog daarop moeten alle belangen worden gearticuleerd. Eerst zeggen wat je denkt, daarna onderhandelen: consensus hoort bij de open en recht-voor-z'n-raapopstelling die vaak als typisch Nederlands wordt gekenschetst.

Niets van dit alles was te vinden in de Nederlandse opstelling ten opzichte van de gevoelige publieke kwesties die zich na de jaren zestig ontwikkelden tot politieke taboes. Dat deze taboes zich tot in de jaren negentig konden handhaven, laat zich niet rijmen met een consensuscultuur. Taboes blijven in stand bij de gratie van een heel andere gezindheid: conformisme. Als het aankwam op publieke standpuntbepaling over gevoelige kwesties, waren de Nederlanders de laatste tijd, in de woorden van H.J. Schoo, 'ingebeelde non-conformisten'. Zij bleven trouw aan de heersende taboes, tot het moment dat de maatschappelijke schade onverdraaglijk werd. Pas dan sloegen zij polonaisegewijs een andere richting in.

Ook Kennedy heeft inmiddels geconstateerd dat deze manier van vernieuwen toch niet altijd aangename resultaten oplevert. Terugblikkend op de jaren tachtig stelt hij dat je, in plaats van rekenschap achteraf te eisen, beter tijdig kunt discussiëren over idealen en beleid. 'De Nederlandse consensusmentaliteit heeft dat noodzakelijke debat soms verhinderd.'¹⁷

Kennedy is niet de enige die consensus met conformisme verwacht. Ook Paul Schnabel zegt: 'Heel lang is er consensus en begrip, tot het echt niet langer gaat.' Hij voegt daar een tweede observatie aan toe, namelijk dat 'evolutie hier altijd met schokken gaat'.¹⁸

Ook deze laatste observatie wordt gedeeld door andere Nederland-watchers. Zowel Kennedy als historicus Doeko Bosscher lijkt met Schnabel aan te nemen dat schoksgewijze verandering te allen tijde kenmerkend is voor Nederland. Volgens Bosscher is de plotselinge verkettering van actievoerders uit de jaren tachtig onderdeel van 'een soort cyclus, die over het algemeen gaat in perioden van twintig jaar'.¹⁹

Als aanjager van die cyclus ziet Bosscher een generatie-effect: zo ongeveer iedere twintig jaar is er in Nederland 'een nieuwe generatie aan de macht en op het pluche', die afrekent met de vorige. Ook deze gedachtegang is gangbaar in het jarentachtigdebat. Zo heeft NRC-columnist Bas Heijne het over de wraak op de 'krakersgeneratie' en de 'generatie van 80'.²⁰

Deze aannames zijn even aanvechtbaar als de gedachte dat het Ne-

derlandse consensusmodel hier een rol zou spelen. De metafoor van Nederland als zwalkende dronkenlap is verhelderend voor de periode sinds de jaren zestig. Voordien was er van een cyclus van radicale wendingen niets te merken en er is geen reden om aan te nemen dat het in de toekomst wel zo zal zijn.

Van een periodieke afrekening door generaties is al evenmin sprake. In het huidige debat over de jaren tachtig speelt dat aspect bijvoorbeeld geen overheersende rol. Anders dan in de jaren zestig is er nu geen omvangrijke nieuwe generatie die komt aanstormen met een nieuwe ideologie en een verlangen tot aflossing van de wacht. Het debat is grotendeels een vereffening onder generatiegenoten, waarvan de meerderheid zich nu eindelijk durft uit te spreken. En per saldo maakt waarschijnlijk maar een klein deel van de Nederlanders zich er druk om – ook dit anders dan in de jaren zestig.

De combinatie van de hier aangehaalde misvattingen lijkt illustratief voor het verlangen van historici en sociologen om gebeurtenissen in grotere structuren onder te brengen. Het is verleidelijk het aantreden van de nieuwe elite in de jaren zestig en haar abdicatie die nu gaande is, te beschouwen als twee edities van hetzelfde mechanisme. Nog lokkender is het dit mechanisme te bombarderen tot de typisch Nederlandse vorm van verandering, waarin ook het geliefkoosde nationale speeltje van het consensusmodel een plaatsje vindt.

In werkelijkheid zijn alleen de verschillen tussen het aan- en aftreden van de jaren zestigelite al levensgroot. De cohorten van de geboortegolf wisten in ultrakorte tijd – feitelijk in het tijdsbestek tussen 1965 en 1970 – de oude elite uit te schakelen. Eenmaal zelf aan de macht gekomen, lieten ze zich echter heel wat minder snel aan de dijk zetten. Van deze nieuwe elite kun je niet zeggen dat ze, zoals de ‘regenten’ in de jaren zestig, flexibel meeboog met vernieuwingen die ze als onvermijdelijk ervoer. Integendeel, ze slaagde erin zo’n twintig jaar lang haar politiek correcte ideeën op te leggen, daarbij geholpen door een niet-herkend maar virulent conformisme.

De opeenvolging van omwentelingen in publieke menings- en beleidsvorming die Nederland de afgelopen decennia te zien gaf, kan vooralsnog het best worden beschouwd als een historische anomalie. De grote en bruuske ommezwaai die in de jaren zestig op gang kwam, en de correctie daarop die nu gaande is, vallen niet goed onder te brengen in een algemeen, zich steeds herhalend dialectisch schema. Vruchtbaarder is het, dit geheel van schokken, vertragingen, bewegingen en tegenbewegingen te bezien als het resultaat van een unieke historische constellatie.

In *Correct* heb ik gezocht naar de samenstellende delen van deze constellatie. Ik vond er vijf (samengevat in hoofdstuk 17): het sterke schuldgevoel over het hoge aantal joden dat in de oorlog uit Nederland is weggevoerd, de grote omvang en lange duur van de geboortegolf, Nederlands (aardgas)rijkdom, de snelle uitbouw van het anoniem domein, en het sterke conformisme van de spraakmakende elite.

Deze factoren deden zich gelijktijdig voor en versterkten elkaar. Ze vallen niet terug te voeren op een structureel en zich herhalend mechanisme, maar op eenmalige historische gebeurtenissen, met name de verzuiling, de ontzuiling en de oorlog. Niet ten onrechte rekent historicus René Cuperus de houding van de naoorlogse generatie tot de 'oorlogsschade'.²¹ Dat geeft ook aan dat de genoemde constellatie haar langste tijd heeft gehad, waarmee ruimte ontstaat voor meer normale verhoudingen.

Nieuwe dreiging van passivisme

De veronderstelling dat Nederland ook in de toekomst het toneel zal blijven van heftige dialectische omslagen, ligt maar een stap verwijderd van de proclamatie dat er 'een nieuwe politieke correctheid' in aantocht zou zijn. Wat gisteren correct was, zou dan incorrect worden, en andersom.

In werkelijkheid heeft Nederland nog nooit zo'n open, vrij en veelzijdig debatklimaat gekend als nu. Alles wat binnen de wet valt, kan worden gezegd en wordt ook gezegd – en besproken. Dat de eertijds politiek correcte standpunten daarbij minder aandacht krijgen dan voorheen, is begrijpelijk; die standpunten waren immers al ruimschoots bekend. Van een 'nieuwe politieke correctheid' of een 'omgekeerd taboe' is echter geen sprake. De betreffende standpunten worden immers niet 'gedemoniseerd' door ze te identificeren met gedachten en gedragingen die in onze cultuur ten diepste worden verafschuwd en gevreesd, zoals fascisme en jodenvervolging.

Toch is de openheid van het debat niet onbedreigd. De oorzaak daarvan ligt niet in een omkering van taboes, maar in de pogingen tot censuur, uitgeoefend door nationalistische en religieuze zeloten. Dat is een groot gevaar, maar het is een gevaar van buiten: we kunnen het identificeren en bestrijden. Twintig jaar geleden was de censor het mantetje van de politieke correctheid, en dat was ons tussen de oren gekropen.

Maar een overeenkomst is er ook: het gebrek aan guts, aan eigen-

wijsheid en burgermoed bij instanties die hun bestaansrecht ontlenu aan het vrije woord. Er is een bedroevend lijstje op te stellen van museumdirecteuren, theaterdirecties en universiteitsbesturen die capituleerden voor intimidatie en bedreiging. Toegeven aan censuurdwang dreigt al bijna gewoon te worden.

Dat blijkt ook uit de reacties van de omstanders. Ook daarin valt een toenemende mate van passivisme te constateren. Bij de eerste pogingen om het vrije woord de das om te doen, ontstond grote ophef, toonden betrokkenen zich standvastig en sprongen collega's voor elkaar in de bres. Maar in 2007, toen de directie van de Amsterdamse Nieuwe Kerk in opdracht van de Turkse overheid onwelgevallige passages schrapte uit de catalogus van een tentoonstelling over Istanbul, bleef het stil. De enige die zich uitsprak, was Stanley Bremer, directeur van het Rotterdamse Wereldmuseum. Hij zei: 'Als we hieaan gaan toegeven, zijn we verloren.'

Deze gedachte van een gevaarlijke en uiteindelijk fatale glijbaan werd ook in de jaren zeventig en tachtig vaak naar voren gebracht – maar dan binnen een heel andere context. Het 'glijbaan'-argument werd toen steevast in de strijd gegooid om iedere kritische uitspraak over groepen immigranten in de kiem te smoren. Het toestaan van zulke uitlatingen zou ons onvermijdelijk doen afglijden naar de diepste krochten van 'herlevend fascisme en racisme'.

Het glijbaandenken werd destijds dus aangewend om het vrije debat te ringeloren. Dit keer is het andersom. Als we blijven zwichten voor tirannieke intimidatie en censuur, is er wel degelijk een levensgrote kans dat we van kwaad tot erger vervallen. Het is hoog tijd om het gevaar van 'afglijden' opnieuw naar voren te brengen – dit keer niet om het publieke debat te smoren, maar om het te redden.

Amsterdam, oktober 2008